

РЕЦЕНЗІЯ на монографію к.ю.н. Мацелюх Іванни Андріївни «Юридична відповідальність в церковному праві середньовічної України»

Лощихін Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського

Прагнення побудувати соціальну, демократичну, правову державу зумовило зростання наукового інтересу до питань взаємодії церкви та держави, дослідження церковного права, адже істотним, системотворчим чинником розвитку вітчизняного права протягом багатьох етапів його розвитку була християнська релігія в цілому і її норми зокрема. Релігія та право є двома нормативними системи з спорідненими характеристиками, що з різних сторін урегульовують життя суспільства і протягом тисячоліть взаємодіють у найрізноманітніших формах. Одним з найцікавіших результатів такого співіснування стало виникнення суміжних релігійно-правових нормативних систем – сукупності норм, що врегульовують особливу сферу суспільних відносин.

Унікальною рисою релігійно-правових систем сучасних світових релігій є те, що вони виникають і первинно існують не як складова частина національної системи права певного державно-політичного утворення, а як відносно автономна правова сфера, що функціонує та розвивається паралельно з нею, не потребуючи, за своєю суттю, санкції держави для забезпечення власного буття. Ця їх виняткова особливість дозволяє досліднику теоретико-правових проблем глибше зрозуміти онтологічну сутність права як соціального явища, розглянувши емпіричний матеріал про його існування фактично поза визначально-формулюючим впливом держави. Релігійно-

правові норми часто є досить архаїчними. Переважна частина їх створена кілька століть тому, і, не зважаючи на це, вони досі не втратили своєї юридично-зобов'язальної сили в межах релігійної спільноти.

Релігія як феномен та церква як соціальний інститут посідають унікальне за значенням місце у житті суспільства. Будучи по суті аксіологічно-світоглядною формою пізнання світу, релігія відіграє подвійну роль. З одного боку, вона виступає визначальним фактором формування внутрішньої системи етичних оцінок, мотивацій та метафізичного світогляду віруючої людини. З іншого боку, в абсолютній більшості випадків вона є інституційно вираженим видом колективної свідомості, покликаним задовольняти релігійні потреби та впливати на суспільні процеси.

Церква як релігійне об'єднання усвідомлює себе як особливу трансцендентно-іманентну щодо навколишнього світу дійсність, яка, однак, не розглядає себе як однорідне з державою утворення. У певному значенні можна стверджувати, що церква посідає провідне місце серед усіх соціальних інституцій. Про це переконливо свідчать результати багаторічних соціологічних досліджень, за якими вона користується найвищим авторитетом у нашому суспільстві. Проте, церква жодним чином не зазіхає на державний суверенітет. Держава на власний розсуд визначає офіційні засади врегулювання діяльності релігійних общин як суб'єктів державного законодавства

та різновиду соціальних об'єднань. Втім, вже сама онтологічна сутність держави визначає межу її нормативно-владного впливу, за якою перебувають різноманітні відносини, в тому числі врегульовані церковними нормами внутрішньо-релігійні. Відтак, церква та держава співіснують у паралельних нормативних вимірах, що пересікаються у точках синергії їх нормотворчих воль. Результатом цієї взаємодії стають прямо чи опосередковано спільно створені норми права, або ж приписи, створені державною владою, які визначають правовий статус церкви, її юрисдикційні повноваження. Аналіз таких норм є важливим контекстом для розуміння історії права та його національно-культурних особливостей, адже саме вони фіксують нормативні підстави настання юридичної відповідальності, визначають санкції за вчинення злочинів проти віри, церкви, сім'ї та моралі.

До нині вітчизняна історіографія не може похвалитися бодай жодною науковою працею, яка б на фундаментальному рівні намагалася проаналізувати церковне право загалом та інститут юридичної відповідальності зокрема. Дану прогалину в науці має заповнити монографічне дослідження Іванни Мацелюх.¹

Рецензована монографія, здебільшого, ґрунтується на першоджерелах, що використовувалися для підтвердження основних результатів. Варто схвально відзначити, що в роботі аналізуються введені в науковий обіг документи саме з точки зору їхнього нормативного наповнення. Окрім першоджерел, достовірність отриманих у ході дослідження наукових положень забезпечує розгалужений науковий апарат. В роботі зазначається стан наукової розробки різних аспектів предмету дослідження та визначається авторська позиція з більшості дискусійних моментів.

У своїй роботі, що складається із чотирьох розділів, автор проаналізувала поняття церковного права, церковного правопорушення та розглянула різноманітні підходи до розуміння інституту юридичної відповідальності. Другий розділ монографії присвячено норма-

тивним підставам настання юридичної відповідальності в церковному праві. Надзвичайно важливим є те, що автор простежила за витоками та передумовами формування нормативних підстав настання юридичної відповідальності в церковному праві, надала класифікацію та характеристику церковних правопорушень у Руській державі, проаналізувала підстави притягнення до юридичної відповідальності за злочини проти віри, церкви, сім'ї та моралі у Великому князівстві Литовського та Речі Посполитої (друга пол. XIV – сер. XVII ст.).

Окремий розділ у монографії присвячений аналізу правової природи санкцій та їхнім видам. Так, автором простежено за становлення форм правового впливу на порушника у церковному праві Візантійської імперії, визначено види покарань за церковні правопорушення в Руській державі, Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій.

Не оминула своєю увагою автор і процесуально-правові засади настання юридичної відповідальності за церковні правопорушення. На підставі аналізу візантійського законодавства автором визначено організаційно-правові форми реалізації юридичної відповідальності на етапі становлення церковного судочинства. Робота з джерелами церковного права Руської держави дозволила простежити за процесуальним порядком настання юридичної відповідальності на Русі. Окрім того, автор продемонструвала практику притягнення до юридичної відповідальності за злочини проти віри, церкви, сім'ї та моралі, що мала місце у другій половині XIV – середині XVII ст.

Рецензована монографія є однією з вдалих спроб формування нового підходу до вивчення історичних форм взаємодії держави та церкви в Україні. У ході її виконання автором було здійснено визначення сутності церковного права загалом та інституту юридичної відповідальності в церковному праві зокрема. Вона вносить значимий вклад у розвиток вітчизняної історико-правової науки. Її результати здатні відчутно поглибити розуміння специфіки церковного права, пізнати його компоненти, інститути у історичному розрізі.

¹ Мацелюх І. А. Юридична відповідальність у церковному праві середньовічної України : монографія. – Київ: Талком, 2018. – 332 с.

Здобутки рецензованої монографії можуть використовуватись в подальшому як у науковій діяльності, так і у навчальній сфері.

Однак, не дивлячись на досить високий рівень проведеного І. Мацелюх історико-правового дослідження, в роботі наявні окремі прогалини, наявність яких є характерною рисою для подібних наукових досліджень. Так, робота значно збагатилася і була б позбавлена дискусій, якби її автор висвітлила методологічну основу дослідження. Це є важливим атрибутом для такого характеру наукової розвідки, адже предметна сфера передбачає аналіз двох різнорідних та різноприродних явищ – церкви та держави. Враховуючи те, що способи дослідження явища завжди зумовлені

його природою, а вона у церкви та держави геть різна, виникає проблема «методологічного спільного знаменника», адже способи осмислення держави (світсько-наукові) та церкви (богословські) істотно відрізняються.

Загалом, наукове дослідження І. Мацелюх «Юридична відповідальність в церковному праві середньовічної України» має не лише важливе історично-правове значення, а й може бути віднесене до фундаментальних досліджень з питань суспільно-політичного розвитку, адже на сьогоднішній день в Україні проблеми державно-церковних відносин мають особливе звучання і потребують осмислення не лише на політичному рівні, а й на науковому, враховуючи вітчизняну минувшину.

